

ALAÇYQ*

Alaçyq

Ulla JOHANSEN (Çev.: Alper KELEŞ***)**

Gazi Türkiyat, Bahar 2013/12: 195-207

Türkçenin hemen hemen bütün lehçelerinde alayçq¹ veya alağyq², alaçyx³, alaçyg⁴, olaçik⁵, alaşyq⁶, ylaşyq⁷, laşyq⁸, laš⁹, alandyq¹⁰, alançyq¹¹, alapçyq¹², alağa¹³, alažy ya da alažy ög¹⁴ kelimesi vardır. Yakut Türkçesinde ise bu kelime alasa ya da alaha ğiä¹⁵ olarak geçer. Anadolu'nun Türkçe konuşulan her köşesinde bu kelimedden

* Bu makale, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nün Reşid Rahmeti Arat adına 1966 yılında yayımladığı "Reşid Rahmeti Arat İçin" adlı kitaptan alınmıştır.

** **Ulla Johansen:** Estonya'nın Tallinn şehrinde dünyaya gelen Johansen, Hamburg Üniversitesinde Etnoloji ve Halk Bilim bölümlerinde eğitim görmüştür. Walter Hävernich'ten etnoloji, Hermann Aubin'den Tarih, Franz Termer'den Halk Bilim ve Annemarie von Gabain'den Türkoloji dersleri alan Johansen, doktorasını 'Yakutlar'da Süsleme' (Ornamentik der Jakuten) konusu üzerine tamamlamıştır. Aynı yıllarda Hamburg Etnoloji Müzesinde asistanlık yapan Johansen, 1957 yılında Türkiye'deki yürüklerin yaşamı üzerine araştırma yapabileceği bir burs sayesinde Türkiye'ye gelmiş bu konuda çeşitli araştırmalarda bulunmuştur.

Heidelberg Üniversitesinde 1968 yılında "Tuvalarda Şaman Giyimi. Şamanizm Araştırma Yöntemlerine Öneriler" adlı çalışmasıyla doçent olmuş ve daha sonra 1973 yılında Köln Üniversitesi Etnoloji bölümünde Profesör olarak çalışmaya başlamıştır. Bunların dışında Johansen, Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde ve ayrıca İstanbul Üniversitesinde de misafir profesör olarak görev almıştır http://www.posta.com.tr/yasam/HaberDetay/Alman_yazar_Ulla_Johansen_yoruk_anasi_secildi.htm?ArticleID=44328.

*** *Arş. Gör., Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü akeles@sakarya.edu.tr*

¹ Türkiye, Azerbaycan (Radloff Wb.) Kazan ve Kırım Tatarları, Kazaklar (Radloff Wb.), Kırgızlar, Güney Altaylar (Radloff, Aus Sibirien II, S. 269), Qas (Radloff, Wb.).

Biz kendi kendine terimleştirilmiş Qaş sözcüğünü Rusça'da tahrif edilmiş 'Katschinen' yerine kullanıyoruz (Menges de olduğu gibi, s. 73). Kaynağın verilemediği yerde, bibliyografyada gösterilmiş olan sözlüklere atıfta bulunulur. Şayet sözcüğün biçimi diğer sözlüklerden ayrı bir biçimde farklılaşan Radloff'un "Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesinden" (Versuch eines Wörterbuches der Türk- Dialekte) alınıyorsa (Radloff, Eb.)" bulunur-kullanılır.

² Türkiye, Karaimler Luck (Bölgesinden).

³ Türkiye, Karaimler – Trakay, Hakaşlar (Jakolev, s. 15, Potapov in Narody Sibiri s. 386).

⁴ Türkiye, Azerbaycan.

⁵ Özbekler.

⁶ Başkurtlar.

⁷ Karakalpaklar.

⁸ Kazaklar.

⁹ Çuvaşlar.

¹⁰ Çulım Tatarları.

¹¹ Türkiye, Güney Altaylar (Potapov in Narody Sibiri s. 338), Teleutlar.

¹² Türkiye, Kumandinler.

¹³ Türkmenler.

¹⁴ Tuvalar (Vajnštejn, Tuviney- Todžiney, s. 86).

¹⁵ Ionowa, s. 270.

yararlanılmıştır¹⁶. Kelimenin Çağatay Türkçesinde alaçuq¹⁷ ve Uygur Türkçesinde alaçu¹⁸ olarak kullanılması eski çağlarda da bu şekilde kullanıldığını belgeler niteliktedir. Ancak Eski Türkçe kitabelerde bu kelime nakledilmemiştir. İhtiva ettiği anlama göre böyle bir kelimenin 7. ve 8. yüzyıllarda var olup olmadığı ve buna kitabelerde rastlanılmaması müteakipte tartışmaya açacağımız konuya ait olmamakla birlikte çalışmamız için de pek bir şey ifade etmeyecektir.

Yalnızca birbirinden taban tabana uzak olan iki farklı Türk lehçesinin karşılaştırmasında değil, Anadolu gibi küçük bir bölgedeki birbirinden farklı lehçelerde bile kelimenin içeriği oldukça değişken görünmektedir. Bu kelime hemen hemen bütün lehçelerde bir yapıyı işaret eder. Ancak *Alačyq* kavramının açıklamasına tam anlamıyla erişebilmek için söz konusu yapıların biçimlerini dikkate almamız gerekmektedir.

Radloff'a¹⁹ göre bu kelimenin oluşumu *ala = bunt* sıfatıyla bağlantı içerisindedir. Doerfer²⁰ bu kelimeyi esaslı bir biçimde ele almasına rağmen, kelimenin yapısı için net bir şey söylememiştir.

Kimse *ala* *ğiä* kelimesinin başlangıçta nasıl bir yapıyı temsil ettiğini kesin bir şekilde söyleyemez. Bugün bu kelime Yakutlarda eski bir kelime sayılmaktayken, Pekarskijslar²¹da halen bütün çiftlikler *alasa* olarak tanımlanmaktadır. Güney Sibirya'da Tuvalarda²², Hakaslarda²³, Altay'daki Türk boylarında, Başkurtlar ve Anadolu'da kullanılan *alačyq* ve buna benzer kelimeler koni biçiminde kabuklarla örtülmüş direkli çadır anlamına gelir. Reşideddin de çadırdan bu isimle bahsetmiştir²⁴. Keçe ile örtülmüş çadırları Qaş'lar *alačyx* olarak adlandırır. Tozhu bölgesinde çadır direğine *alažy* denir. Vajnštejn²⁵ alaten kelimesinin keçede çadırın temel direklerinden biri anlamına geldiğini söyler, bu nedenle kelime Türkçeden ödünçlemez. Bugün yıl boyunca sadece Tozhu Tuvaları ve Altayların yoksul halkları bu konutlarda (meskenlerde) yaşarlar. Bu konutları (meskenleri) diğer halklar yazlık ev olarak kullanır. Bu yapıların Karaimlerde düğün çadırı olarak

¹⁶ Burada lehçe farklılıkları özellikle araştırılmıştır. Bu anlamda müteakip biçimler de not edilebilir: *alağuq*, *alaçaq*, *alačyq*, *alačik*, *alačux*, *alačuq*, *alanğyq*, *alaşyq*, *alavčuq*, *alaiğyq*, *alaşyq*, *alavčuq*, *alaiğyq*, *alaičyq*, *alačük*, *alečik*, *alencik*, *alevčik*, *aleičik*, *alyğyq* ve *alaq*.

¹⁷ Radloff, Wb. I, s. 362.

¹⁸ Caferoğlu, Uygur Sözlüğü, S.7. Eski çağlardan alıntılarda kaynağın kanıtı Doerfer (II. s. 97) tarafından derlenmiştir. (Ayrıca bakınız Nemeth, s. 15)

¹⁹ Wb. I, s. 359.

²⁰ II, s. 101.

²¹ Pekarskij, I, s. 67.

²² Patapov in Narody Sibiri, s. 440; Vajnštejn, Tuviney – Todžiney, s. 86; Jakovlev, s. 77; Tuvinsko-russkij slovar, s. 53.

²³ Jakovlev, s. 15; Patapov in Narody Sibiri, s. 386; Radloff Wb. I, s. 359, 362; Chakassko-russkij slovar s. 22; Şibaeva, s. 40, 43.

²⁴ Patapov in Narody Sibiri, s. 338; Radloff, Aus Sibirien I, s. 269

²⁵ Rudenko, s. 202.

kullanılması, yapının merkezi bir öneminin ve derin bir kök salmışlığının göstergesidir. Buna karşın Anadolu'da bu çadırlar kalıcı konut biçiminde değil, köylerden uzak bahçelerde gözetleme evleri²⁶ olarak kullanılmaktadır.

Türk lehçelerinin büyük bölümünde basit yapılar (meskenler) çoğunlukla alačyq olarak adlandırılır. Kazaklarda, Kazan ve Kırım Tatarlarında, Çuvaşlarda ve eski Orta Asya odaklı birçok kaynakta bu kelime dalların ya da tahtaların bir araya getirilmesiyle elde edilmiş çatı anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu kelime eski Rusçada da kullanılmıştır²⁷. Örnek olarak Kazak Tatarlarında bu kelime *timirçi alačyqy*, Çuvaşlarda *timer's še lašši* = "demircinin çalıştığı kulübe", veya (Kazan Tatarlarında) *tauq alačyqy* = "tavukların kaldığı ahşap bölme" olarak kullanılmaktadır²⁸. Anadolu'nun bazı bölgelerinde de bu kelime çobanların köyden uzak bölgelerde geçici olarak ikamet ettikleri ya da uzakta bulunan tarlalarda çalışanların eve dönüş yolunda zaman kaybetmemesi için kurdukları hasırdan, tahtadan veya çalılıklardan hızlıca inşa edilmiş kulübe ve barınaklar için kullanılmaktadır. Bağlarda ve meyve bahçelerinde hem bahçeleri gözetlemek için hem de nispeten daha rahat bir yaz geçirmek için yapılmış bağ evlerine de Anadolu'nun büyük kısmında alačyq denir, bu kullanımda yapının görünüşünün, yapısında kullanılan malzemenin ya da yapının şeklinin önemi yoktur²⁹.

Aynı durum kelimenin Karaim Türkçesinde³⁰, Karakalpak Türkçesinde³¹, Özbek Türkçesinde³² ve Kırgız Türkçesinde³³ kullanımında da kendini gösterir. Kazan-Tatar ve Kırım-Tatar Türkçelerinde ve Kazak Türkçesinde de dalların (çalıların) bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş yaz mutfaklarına alačyq denir. Genelde dört direk üzerine oturtulmuş ve hem gölgesinden faydalanmak hem de çığden korunmak için kurulmuş, üstü dallarla örtülmüş nispeten daha basit yapıları yapılar (standart dil-üstüilde) İstanbul Türkçesinde *çardağ* olarak adlandırılrsa da, daha kırsal bölgelerde genelde bu yapı için alačyq kelimesi kullanılmaktadır³⁴. Bunlar evlerin hemen yanında sıcak havalarda serin uyuma alanları olarak gündelik hayatın daha rahat geçmesi amacıyla kurulmaktadır.

Başkurtlar buna karşın bu yapıları köylerinin meralarında sık ormanlık bölgelerin içinde, tomruklardan faydalanarak çok daha sağlam bir yapıyla kurdukları ve düzenli olarak kullandıkları blok halindeki kulübeleri *alasyq* olarak adlandırır. Kuzey komşularından alındığı açıkça anlaşılan bu tahtadan, kalaslardan yapılmış tomruk

²⁶ Bağ evi (Ç. n.)

²⁷ Vasmer II, s. 20; Preobrazenskij, s. 439.

²⁸ Radloff, Wb I, s. 362; Ašmarin. VIII, s. 54.

²⁹ Koşay, ve Refet, s. 7; Koşay ve Aydın, s. 5; Derleme Dergisi I, s. 87, 91, 93; Derleme Sözlüğü I, s. 178.

³⁰ Radloff, Wb. I s. 363, 364.

³¹ Karakalpaksko-russkij slovar', s. 756

³² Usbeksko-ruskij slovar', s. 300

³³ Russko-kirgizskij slovar', s. 321.

³⁴ Koşay ve Aydın, s. 5; Derleme Dergisi I, s. 87; Tarama Sözlüğü III, s.13, IV, s.14.

evlerin yerine Başkurdistan'ın diğer bölgelerinde, ağaç kabuklarından yapılmış yapılardan faydalanılır. Bunların yapısı keçe çadırları andırır. Bu yapıların tamamı yaylalarda ya da evlerin avlularında yılın sıcak zamanlarında konut olarak kullanılmakta ve alasyq olarak adlandırılmaktadır³⁵.

Buna karşın bozkırda yaşayanlar yaz aylarında köylerinden göç ettikleri ve yazlık ev olarak kullandıkları keçe yurtlarını asla böyle adlandırmazlar³⁶. 18. yüzyılın ikinci yarısında Lepechin'in³⁷ bizlere aktardığına göre, Başkurtların bu bölgesinde söz konusu yazlık evler ekonomik birer gösterge olarak kullanılmaktadır. Zengin Başkurtlar yaz aylarında sıcaktan korunmak için keçe yurtlara taşınırken, fakir olanlar kayın ağacı kabuklarından yapılmış çadırlara geri dönerler.

Keçe çadırının doğrudan doğruya alayçq olarak adlandırılmaması konusunda birkaç istisna haricinde ortak bir görüş mevcuttur. Örnek olarak yerleşik Azeriler Türkçe konuşan göçmen grupların yurtlarını alayçq ile tanımlarlar³⁸. Anadolu'daki yerleşik nüfus hem keçe yurtları, hem de keçi yününden yapılmış siyah Yörük çadırları³⁹ alayçq olarak adlandırır da, göçmenler (Yörükler) kullandıkları çadırları hiçbir zaman alayçq olarak adlandırmamışlardır. Yalnızca Yayla köylülerinin⁴⁰ keçi yününden örtülerle yaptığı geçici yaz evleri ve buna benzer barınaklar için alayçq ismini kullandıkları bana Toroslar'da açıklanmıştı.

Eğer burada sunulan sınırlı materyallerden yola çıkacak olursak, alayçq ifadesinin yalnızca Türklerin anavatanının olduğu bölgelerde ormanlarda yaşayanlarca ve vaktiyle ekseriyetle Samoyed etniklerinde ve karışık gruplarda kullanılan koni biçiminde direkli çadırlar gibi belirli, kesin bir yapı için kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu terimin daha batıda bulunan Türklerce birbirinden çok farklı yapılar için kullanılmakta olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye Türklerinde ve Başkurtlarda da görülebileceği gibi, tek bir halk içinde bile alayçq'a karşılık olarak birbirinden çok farklı biçimler tespit edilebilmektedir. Burada söz konusu olan şey, farklı tiplerdeki yapıları özetleyici bir biçimde betimleyen ve yapısı bakımından bir kalıba sokan özel bir kavramdır. Alayçq kelimesi bir grupta ya äv= ev kelimesinin anlam bütünlüğünü ya da bunun tam zıt anlamını taşımaktadır. Bu kavram arasındaki ayrım dışarıdan bakıldığında daha rahat görülebilmektedir. Mamafih äv kelimesiyle alayçq kelimesinin aynı anlama geldiği izlenimi kesinlikle yanlıştır, çünkü äv kavramı ile alayçq kavramı arasında prensipte kesin bir fark vardır.

³⁵ Rudenko, s. 208 .

³⁶ A.g.e. s. 203.

³⁷ II, s. 37.

³⁸ Radloff, Wb. I, s. 363; Russki-azerbaidzanskij slovar'. s.153.

³⁹ Koşay ve Refet, s. 7; Koşay ve Aydın, s. 5; Derleme Dergisi, s. 87; Derleme Sözlüğü, s. 179; Tarama Sözlüğü I, s.16, II, s. 23, III, s. 13, IV, s. 14.

⁴⁰Dağ göçmenleri ve yayla köylüleri terminolojisi için; Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus. Marburger Geogr. Schriften 11. Marburg, 1959.

Äv⁴¹, äb⁴², äp⁴³, ib⁴⁴, öi⁴⁵, üi⁴⁶, ü⁴⁷, üğ⁴⁸, veya öğ⁴⁹ kelimesinin anlamı bu ayrımın tam olarak ne anlama geldiğini anlamak için en iyi araçtır. Eski Türkçedeki kullanımından⁵⁰ da açıkça anlaşılacağı gibi bu kelime her daim aileyi veya sülaleyi (aşiret-klan) ifade etmek için kullanılmıştır. Daha da açık söylemek gerekirse, äv (ev) sözcüğünden türeyen kelimelerden ävlänmək (evlenmek) fiili, çeşitli biçimlerde isimleştirilmektedir, ancak bu 'ev yapmak' anlamında değil 'hane oluşturmak', yani 'evlenmek' (atü. Äblä- evlendirmek⁵¹) anlamında kullanılmaktadır. Diğer yandan ävcäk (evcek) kelimesi Türkiye Türkçesinde 'bütün aile bireyleri ile birlikte' anlamında, ävdar'da Azerice aileye bağlılığı işaret eden kişiyi işaret etmektedir. Türkiye Türkçesinde äv jyqmaq ise 'aileyi yıkmak, evin huzurunu bozmak' anlamında kullanılır. Kullanımdaki bu detaylar ne kadar çeşitli olsa da äv kelimesi kesin bir konut tipini işaret etmemektedir. Başkurtlarda⁵² olduğu gibi bu kelimenin anlamı o bölgede bir arada bulunan ortak konut biçimleriyle bağlantılıdır. Daha açık bir tanımlama getirmek gerekirse: Kazak Türkçesinde kis üi = keçe ev, keçe çadır, ayas üi = ahşap ev, tas üi = taş ev⁵³'dir. Anadolu göçmenleri⁵⁴ de kara keçe çadırları herhangi bir köyün evleriymiş gibi algılandılar. Yalnızca resmi makamlar ve büyük şehir yapıları için genellikle bina ya da qonaq (konak) isimleri kullanılır. Modern anlamda özel konut – ev kavramını ise bütün dillerde äv ve buna benzer kelimeler karşılamaktadır. Bir Türkçe öğrenme kitabından örnek bir cümle ele alalım: *Şu evdeki dükkân kimindir?* cümlesine bir çok Türk karşı çıkar, çünkü dükkân evin oturma alanına ait değildir. Şayet dükkân evin altındaysa, *evin altındaki* vurgusunun yerleştirilmesi çok daha uygun düşmektedir⁵⁵. Äv (ev) kelimesinin içeriğini P. Stirlings'in Anadolu'nun merkezinde bulunan köylerdeki izlenimleriyle çok daha açık bir şekilde görmek mümkündür; *"köylüler ev ya da haneyi yemeklerinin ortaklaşa piştiği bir grup insan olarak tanımlamaktadır"*⁵⁶. Köy evlerinde ailenin ikamet ettiği bölümlere äv denilmekteyken, misafir için ayrılan yerlere oda denilmektedir. Böylelikle äv kelimesi için en uygun

⁴¹ Uyurca, Çağatayca, Türkiye. Eski Türkçe yazıtlarda. Kelimenin biçimleri kaynağı için kaynakça bölümünde verilmiş sözlüklere bakılabilir.

⁴² Eski Türkçede başka bir biçim ve Qyzyl (Kızıl).

⁴³ Qyzyl'da (Kızıl) da farklı bir biçim

⁴⁴ Hakaslar

⁴⁵ Çağatayca, Tarançi, Türkmenlerde, Başkurtlarda ve Kazak tatarlarında farklı bir biçim.

⁴⁶ Bu biçime de Çağataycada rastlanabilir ayrıca: Güney Altay, Teleütler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Sarı Uygurlar.

⁴⁷ Sarı Uygurlarda, Şorlarda, Güney Altaycada ve Kazak Türkçesinde rastlanır.

⁴⁸ Şorlar.

⁴⁹ Tuvalar.

⁵⁰ Malov, Pamjatniki, s. 362 ve 33.

⁵¹ Malov, Enisejskaja pis'mennost' s. 84.

⁵² Rudenko, s. 217.

⁵³ Radloff, Wbi I, s. 1799.

⁵⁴ Yörükler (çevirenin notu)

⁵⁵ Bu örnekte ve diğerlerinde çeviri zorluklarının üstesinden gelmemi sağlayan Dr. Doerfer ve öğrencileri Bay Göyünç ve Bay Levent'e teşekkür ederim.

⁵⁶ Turkish Village. London 1965, s. 35.

çeviri 'yurt' ya da 'hâne' olmalıdır. Altay halkları ve daha kuzeyde dağ eteklerindeki Güney Altaylar, Teleütler, Celkanlar, Şorlar, Hakaslar, daha uzakta Tobol ve Baraba Tatarları ve aynı şekilde Uygurlarda bu ayrımı, sürekli hareket (göç) eden göçmenlerin keçe çadırlar ile yerleşik oturmaları ve şehirlerde kullanılan meskenler için çok daha farklı bir biçimde kullanmalarından, yani *tura*⁵⁷ kelimesinin kullanımından çıkarmaktayız. Bu kelime Hakaslarda yalnızca çadırlardan sonra inşa edilen ve günümüzde hala *ib* diye adlandırılan ahşap evler için değil, Rus tarzında inşa edilen blok evler için de geçerlidir⁵⁸.

Türklerdeki *äv* 'hane' kavramının Batı Avrupa dilleriyle karşılaştırıldığında tipolojik olmasa da daha işlevsel anlamda kavranıldığı bu sınırlı gözlemlerden anlaşılmaktadır. Güçlü göçebe gelenekleriyle sürekli değişmek ve yenilenmek zorunda olan bu yapılarda yaşamak zorunda olan halkların, Batı Avrupa'nın köylü toplumlarındaki gibi aile geleneklerinin karakteristiği hâline dönüşmüş yüz yıllık taşınmaz köylü evlerini ilgi merkezi hâline getirmemeleri olağandır.

Şayet alayçq işlevsel olarak ele alınırsa, *äv* ile onun arasında bir fark ortaya çıkar. Belirgin karakteri geçici bir konut olan ve alayçq olarak tanımlanan yapılar; çobanların, ırgatların, bahçe bekçilerinin veya tüm ailenin yazları kaldığı, hasadın bir kısmının götürüldüğü, gölgelik yahut yaz mutfağı olarak kullanıldığı yerken; ister keceden, ister ahşaptan, ister topraktan, isterse de taştan olsun *äv* (ev), asıl hanenin, asıl yurdun merkezini temsil eder. Daha evvel sunulmuş materyallerden de çıkarıldığı gibi bu, Batı Türk dillerinde fark arz etmektedir. Bu yapıları, nüfuslarının belirli kısmı merkezî oturma alanlarında yaşamasına rağmen, Altay Sayan Bölgesi (dağları) ve kuzey dağ eteklerinde yaşayanlar da alayçq olarak adlandırılmaktadır. Bu kavram daha sonraları Batıdaki bozkırlara kolaylıkla taşınabilen ahşaptan yoksun geçici konaklama yerleri için kullanılmıştır. Peki, bu kavramın esas anlamı mıdır? Alayçq göçebe yaşantının ekonomik sisteminde önemli geçici konaklama yerleri midir yoksa Türklerin gözündeki Samoyed avcılarının ve Ren geyiği besicilerinin kullandığı daha az gösterişli yapılar mıdır? İlk seçeneğin geçerliliğini Yakutlarda daha önceleri bütün çiftliklerin bu şekilde adlandırılması ve ayrıca kuzeyde yazlık ev olarak hizmet eden büyük direkli çadırların kullanılması, güneyde Yakut Türk boylarında ise daimi meskenlerinin olması⁵⁹ göstermektedir. Ancak bu soruya böyle kısıtlı bir genel bakış ile net bir cevap verilemez. Belki de daha sonraki araştırmalardan ve Türklerin ilk çağlardaki tarihleri hakkındaki daha geniş bilgilerden net bir açıklama elde edilebilir.

XX. yüzyılın başlangıcında yerleşik Hakaslarda vaktiyle kalıcı oturma meskenleri olarak kullanılmış çoğunluğu oluşturan çadırlar, günümüzde uzakta bulunan tarlalar ve meralar için hâlâ geçici mesken olarak hizmet etmektedir. Yerleşik

⁵⁷ Radloff, Wb. III, s. 1446. Karşılaştırmız Gabain, s. 44.

⁵⁸ Şibaeva, s. 40, 46.

⁵⁹ Popov, Starinnaja jakutskaja berestjanaja jurta. s. 98

Azeriler daha önceleri asıl hâne olarak kullandıkları alayçq ismini bugün keçe çadırlar için kullanırlar. Yerleşik Türkler ise bunu yalnızca yazlık ev olarak kullanırlar⁶⁰. Äv'den alaçyq'a uzanan bu süreç Türkiye'nin diğer bölgelerinde kara çadırda tespit edilebilir. Zaten aynı süreç, 12. yüzyılın sonlarında alaçuq'u ilk olarak Türkmenlerde, daha sonraları filin ayaklarına karşı hassaslığın sembolü olarak kullanan Nizamî'de⁶¹, sonra Celaleddin Rumî'de⁶² ve İranlı yazar Mevlâna Kemâleddin Abdürrezzâk Semerkandî⁶³'de görülebilir. Şüphesiz yurt gibi kesin bir kavramla herhangi değişken ve geçici bir yapı değil, tipik ve tanınan Türkmenlerin konaklama biçimi kastedilmektedir. Göçmenler şehirlerdeki kalıcı konutlara alışanlar tarafından vahşi, küçük ve kusurlu görülmüş ve *alaçuqi türkmeni* olarak adlandırılarak aşağılanmışlardır. Buna karşın Moğollar, diline başka bir dilden gelen bu kelimeyi muntazam bir çadır için değil, köyleri⁶⁴ gibi geçici konutlar için devralırlar. Sonuç olarak yukarıda verilen örnekler bakıldığında, Alayçq kelimesi esas konaklama yerlerinin eski dildeki biçimi olarak varlığını sürdürmektedir.

Bunun da ötesinde kesin sonuçlara nispeten daha kısa sürede ulaştıkları için geçici yapılar etnologların da ilgisini çekmiştir; çünkü geleneklerle çevrilmiş birçok biçime bu nesneye atfedilmiş belli, ancak kısıtlı araştırmalar sayesinde ulaşılmıştır⁶⁵. Bu bağlamda söz konusu yapılar Asya bozkırlarında ve etrafında rastlanan, yerleşik hayat ve göçebelik arasında birçok dönüşüm biçimine tanıklık etmişlerdir. Bu yapılar yazlık ev olarak önemli işleve sahiptirler, aynı zamanda yerleşik gruplarda bağ evi ya da yaz mutfağı olarak yüksek sıcaklıklara karşı korunmak adına büyük önem taşırlar. Tamamen göçmen olan gruplar içinde geçici yapılar yaz mutfağı ya da çoban evi olarak sürekli kullanılmaktadır.

Prof. Arat ile yaptığım son konuşmada, Orta Asya'da kendisinin de bizzat gördüğü ve içinde yaşadığı geçici konutların üzerindeki resimlerin önemine dikkat çekti. Ben de onun bu fikrine müteakip, 1957 yılının sonbaharında Güneydoğu Anadolu'daki Ulukışla, Göksun ve Pınarbaşı dolaylarında bulunan bazı yazlık ev tiplerinden araştırmalarla bu soruya küçük bir katkıda bulunabilmek adına bilgiler vermek istiyorum.

Ulukışla civarlarında köylüler sürüleriyle yılın en sıcak zamanında hasadın bereketine göre denizden 1000 metreden daha yüksek olan bölgelere ve hiç ayak basılmamış meralara gitmeye uğraşırlar. Bütün aile ya da ailenin bir kısmı, onlara eşlik eden ve burada da alaiçyq olarak adlandırılan geleneksel keçe çadırda ikamet

⁶⁰ Alaçyq olarak yurt benzeri örgülü meskenler üzerine adlandırmalar için Bkz. S. Ş. Gadžieva; Kумыki, Moskau 1961, s. 204.

⁶¹ Resulzade, s. 327. Bu yazara yapılan atf için Dr. Gandjei'ye teşekkür ederim.

⁶² Şerefeddin, s. 3: Tarama Sözlüğü II, s. 23.

⁶³ Doerfer, s. 98.

⁶⁴ Doerfer, s. 98. Bkz. Poppe, s. 38.

⁶⁵ Bk. Örnek: V. Rudenko, s. 200 ve Popov, Zilisce, s. 132. Pamfilya ve Pisidyadan birkaç yaz evle de Planhol şekli göstermiştir.

eder⁶⁶. Kışları çadırın makas kapısı, tavan çubukları ve örtüsü deponun bir köşesinde durur, kırılğan olan çatı iskelesi ise genelde bir duvarda asılı durur (Resim. 1). Koyun sürülerinden elde ettikleri yünler bir çadırın keçe örtüsünü karşılayacak kadar değildir. Bu yüzden köylüler resim 2’de de görülebileceği üzere hasır yolluklarla alaiçyq’ın farklı bir çeşidini giydirebilirler. Gölge etmesi, çığden ve gece soğuklarından koruması için hasırlar dışarıdan içeriye doğru beyaz pamuk havlularla örtülür ve böylece yurt-çadır ezelden görkemli, efsanevi, aydınlık ve heybetli görünümüne kavuşur. Tıpkı Orta Asya’daki Türkmenler gibi geniş desenli dokumalar yapıyı birbirine bağlar ve süslerler. Grafen Schweinitz ile birlikte, Ulukışlanın 30 km doğusunda bulunan Ereğli’de çadırların keçeden daha ucuz bir yöntemle örtüldüğünü öğrendik⁶⁷. Ancak bu çadırların sıcak havanın içeri girmesini engelleyen keçe ile örtülmedikleri için güçsüz, etkisiz bir gölgeye sahip olduğunu da söylediler.

Alaiçyq’ın yapısının ayrıntıları ve donanımı burada müzakere edilmemeli; çünkü Anadolu’daki yurtlar hakkında birçok kez detaylı araştırmalar yapılmıştır⁶⁸. Ancak erişilebilen bu çalışmalarda basit yazlık evler (meskenler) hakkında detaylı bir betimlemeye rastlayamadım⁶⁹. Bunlar nispeten daha fakir kişilerce ve daha alçaktaki köylerden ya da kasabalardan küçük sürülerle Ulukışla etrafındaki meralardaki deyrigiler (biçin- hasat) için gelen köylüler tarafından kullanılır ve alaiçyq olarak adlandırılır⁷⁰. Ancak bu yapı için Ulukışla bölgesinde tipolojik bir tabir kullanıldığını da duydum: çatma äv = ‘beşik gibi birleştirilmiş odunlardan ev’⁷¹. Bu meskenlerin yapısı 2. resimde görülebilir: 1,5 – 2 metre yüksekliğinde istenilen uzunluğuna göre ayarlanmış çatallanmış destek direği alaiçyq’ın tabanına çakılır. Çatallara ortalama 20 cm’lik aralıklarla çatı kirişleri yerleştirilir. Çatı kirişleri iki ana direğe birden sıkıca bağlanır (Resim 3). Beşik kemerinin temelini oluşturabilmek için uçları eğrilmiş ve alt kısımları toprağa dikilmiş güçlü söğüt dalları dikilir. 4. Resimde görüldüğü gibi kalın bir sicimle bu söğüt dallarının her bir ucu karşı taraftakiyle birlikte bükülerek aşağı bastırılır ki böylece karşılıklı destek alırlar. Pamuk dokumadan yapılmış olabildiğince parlak kaplama yayılarak söz konusu dalların üzerinden toprağa kadar serilir. Ancak çadırın duvarları sadece pamuk dokumadan oluşmaz. Birçok yurdun (çadır, mesken) kaplamasında (örtülmesinde) olduğu gibi bu yaz evlerinde yüksekliği 1 metre ile 1,25 m uzunluğunda olan yan yana sıkıca birleştirilmiş ve üç, dört veya beş yerden birbirine sağlam iplerle sıkıca bağlanmış kamışlardan oluşan hasırlar kullanılır (Bkz. Resim 2 ve 5). Alaiçyq’a sağlam duvarlar yapmak için çeşitli

⁶⁶ Yalçın, II, s. 46

⁶⁷ Resim 20 ve s. 66.

⁶⁸ Son olarak, Koşay, Resim 3 ve 4.

⁶⁹ Bunun üzerine notlar ve resimler Yalçın, II, s. 39. ve Güngör, s. 49. Daha sonra bu alaiçyq yarı yerleşik Güney Anadolu’da Kolfalı, Köserelli ve Karakayalı boylarınca kullanılmıştır.

⁷⁰ Bkz. Güngör a.g.e.

⁷¹ Çatma tabiriyle adlandırılmış diğer yapılar için bakınız: Derleme Dergisi I, s. 310, ayrıca Németh, s. 13.

yüksekliklerde taş bentler ve eski çitler veya buna benzer şeyler memnuniyetle kullanılır (Resim 6).

Yazlık evlere pamuk dokuma kaplamanın ortasında bulunan ince kısımdaki örtü kaldırılarak giriş yapılır. Rüzgârın örtüyü kolaylıkla kaldırmasını engellemek için örtünün etrafı büyük dikişlerle dikilir. Bazı yazlık evlerin köşe taşına halatla bağlanmış tahtadan kapılar vardır. Ama bu kapıların kapanabilmesi için ikinci bir destek kazığına ihtiyaç duyulur (Resim 5).

Yüzyılımızın 30'lu yıllarında bu çadırlar hala keçe ile örtülmektedir.⁷² A. R. Yargın'ın 09. 04. 1957'de bana aktardığına göre, o zamanlar bu çadırların yapılarında duvar olarak hasırdan çok makas çitler kullanılmaktadır.

Şimdi tasviri yapılacak olan ikinci tip yazlık evleri Göksun ve Saimbeyli arasında bulunan Kazandere ve Kızılyurt köylerinde gördüm. Bu iki köy de asıl yerleşim yerlerinden 7-10 km uzakta ve köylülerin hiç de kötü olmayan tarıma elverişli arazilerinde, iyi bir mahsul kaldırabilmelerinin yanında sürülerini uzun süre tutabilecekleri ve nispeten daha büyük sürüleri ekonomiye kazandırabilecekleri yüksek dağlık alanlardaki meralarda bulunmaktadır. Köylülerin atlarının yanı sıra sığırları, koyunları ve keçileri vardır. Bunun yanında ahırda besiciliği yapılmayan ve hemen hemen yıl boyunca dağlarda otlayan keçiler, sadece kışları yerleşik evlerinde kalan birkaç çoban tarafından güdülmektedir. Köyün diğer sakinleri Mayıs ya da Haziran ayında yaylaya taşınırlar. Hasat zamanında çoğu erkek bu yaylalardan bir, bir buçuk saat uzaklığındaki köyelerine iner.

Yazlık evler bazen koni biçimdeki çadırlardan kurulur (Resim 7). Alaçıq'ın en basit biçimi olan bu çadırlar genelde sadece yaz mutfağı veya oğlakların, kuzuların ya da buzağuların analarından geceleri süt emmemeleri için kilitlendikleri ahırlar olarak kullanılır. Berit Dağının yaklaşık 25 km. doğusundaki göçmenlerin merasında çocuklar için yaz Kuran kursu da inşa edilmektedir.

Bazı çadırların çapı 6 metreden fazla değildir, hatta birçoğu 6 metreden daha azdır, uzunlukları ise 2 ila 3 metre arasındadır. Bölgedeki uzun direklerin azlığı bu dar ölçülere neden olmaktadır. Bu darlık çam ve ardıç ağaçlarının oransız olarak kısa ve kalın bir biçimde bodur yetişmelerinden kaynaklanır. Koni biçimindeki çadırların yapımına uzun direklerle başlanır. Bir ana direk tam karşısında bulunan zeminden sabitlenmiş çatala yaslanır. Diğer bütün direkler bu iki temel direğe yaslanır ve böylelikle uçlar bir arada toplanır. Çadırın örtüsü eski keçi yünlerinden olabilir. Örtüden tasarruf edebilmek için çoğu zaman direkler (çubuklar) çok sık yerleştirilir. Çoğu çubuk yeterli uzunluğa sahip değildir. Birbirinden yapı gereği en uzak noktalarda bulunan iki temel direk, tepeye kadar uzanırken, bu kısa çubuklar diğerlerinin üzerine yaslanarak aşağıdan yukarı doğru sıkışma sağlanır.

⁷² Yalgın, II, s. 39; Güngör, s. 49

Bir önceki yıl kuruldukları yerler kirli kabul edildiği için bu ahırlar, her yıl yeni yerlerde kurulurlar. Çünkü eski yerlerde üzerinde sineklerin uçtuğu birçok hayvan gübresi bulunmaktadır. Köylülere göre bu yerlerin tabanında da birçok haşarat kışlamaktadır.

Daha büyük ahırların yapısı taş duvarsız beşik çatılı barınaklardan oluşur (Resim 8). Bunların inşası için direkli çadırdaki gibi tepede çarpı biçiminde iki çift direkten faydalanılır. Yalnızca 10-15 cm kalınlığındaki soyulmuş sağlam direğin karşısına ucu çatal bir direk koymak yerine, 30- 50 cm uzunluktaki dallar yaklaşık 10 cm aralıklarla dışarıdan iki temel direğe birden temas edecek biçimde döşenir. Ahırın istenilen uzunluğuna göre iki temel direk arasında ortalama 3-5 metre mesafe koyulur ve daha sonra dallar karşılıklı iki temel direğe paralel biçimde yaslanır. En uzun çubuk (dal) çarpı biçimindeki temel iki direğin yanında döşenmiş dalların hemen yanında koyulduktan sonra çatının iskeletini oluşturur. Ulukışla'da kullanılan genişletilmiş alaiçyq yapısı da zaman zaman büyük ahırlar için kullanılır. Bu yapı çaprazlama eğilmiş iki direğin tam ortasında çatı direğini taşıyan yere çakılmış üst ucu çatal bir destek direği ile kurulur.

Dar kısımda kalan çubuklar ve tahtalar yarım daire biçiminde bu yapıya yaslanır ki, diğer taraftan dar bir giriş olabilsin. Köylüler geçici ahırlarını rüzgârdan ve hayvanların kaçma teşebbüslerinden korumak için ağaç kabuklarıyla örterler ve en dış kısımda biçilmiş çalılar ve fidanları kullanırlar. Aynı zamanda sığırların kaçmasını engellemek amacıyla dar kısma çaprazlama biçimde hayvanların bağlandığı bir direk koyarlar. Çatıya da ek olarak yayılmış, yağmur geçirmez bir katman yaparlar. Bu ahırlar da her yıl yenilenir.

Köylülerin yazlık evleri direkli çadırlar ve son olarak tarif edilecek çadırların bir kombinasyonu ile yapılır (Resim 8 ve 9). Güçlü gölgesi olan bir ağacın -genelde ardıc ağaçları- etrafında nispeten soğuk, ürün saklamak için kullanılan koni biçiminde çadırlar kurulur. Bunun hemen yanına ana oda olarak kullanılacak büyük ahırların yapısıyla kurulmuş uzun çadır kurulur. Yüksekliği 3,5 metreye kadar olabilen ağacın en alt dalına çaprazlama biçimindeki iki çift direğin biri dayanır. Diğer direk ise hemen hemen 4 metre öteye yerleştirilir. Yatay çubuklarda ağacın ötesindeki koni biçimindeki çadıra kadar ulaşır. Çatı direği ucu çatalı temel direğe dayandırılabilirse, kalan kısım da ağacın bir dalıyla örtülebilir (bkz. Resim 9). Çadırın ağacın karşı tarafındaki ucunda, çaprazlama çubuklara yaslanmış tahta parçalarından ve direklerden oluşmuş yassı bir yarım daire oluşur. Köylüler bu meskenlerin alt kısımlarını kabuklarla ama çoğu zaman çalı veya küçük ağaçlarla kapatırken, kaplama - örtme işlemini siyah, çizgili keçi yünü dokumalarla tamamlarlar. Çadırın ön kısmı arka kısım gibi kaplanmaz. Ön tarafta bulunan koni çadırın arasından rahat geçişin sağlanması için, seyrek döşenen çadır direkleri özellikle sağlam yerleştirilir. Çadırın bir kısmı ağaca yaslı olduğu için yapıda bir denge bozulması gerçekleşmez. Kazandere'nin bütün yazlık evleri aynı yapıda

kurulmaz. Kırazlıyurt köylüleri genelde çadırlarını aynı yapıda kurarlar; ama büyük çadırları aynı zamanda giriş olarak kullanırlar. Yapılarının boyları daha kısadır ve ancak 2 metreye ulaşır.

Sarız ve Pınarbaşı'nda bulunan ve bana Kızkaçtı olarak tanıtılan küçük Yedioluk köylüleri meralarında odun bulamadıkları için yapılarında diğerlerine nazaran daha fazla taş kullanırlar. Bu nedenle yazlık evleri kerpiçle birbirlerine yapıştırılmış çeşitli büyüklüklerdeki taşlardan oluşur (Resim 10). Girişlere, köşe kısımlara ve kenar kısımlara özellikle büyük taşlar yerleştirilir. Ancak birçok yapı köşe kısımlarda sivri bir yapıdan kaçınıldığını gösterir. Görünüşe göre bunda taşlar dikkatle seçilmekte veya yapı malzemeleriyle işlenmektedir. Böylelikle köylüler nispeten daha yuvarlak taşları genelde köşelerde kullanır (Resim 11). Kerpiç, tabanın yanında girişlerde yapılmalıdır. Binboğa dağının yüksek eteklerinde soğuk gecelerden korunmak ve yemek pişirmek için birçok evde genelde sağ taraftan dış duvarla bitişik inşa edilmiş ve yarım daire biçiminde bir baca (ocaklar) kendini gösterir (Resim 12).

Her köylü biri ahır diğeri de oturma alanı olarak kullanılan en az iki oda kurar. Bazı yaz evlerinde iki oda da aynı çatının altındadır. İlk oda ahır olarak kullanılırken, oturma alanı ile ahır ana duvara sağ gönyesinden sabitlenmiş bir kapı ile ayrılır. Birçok köylü de ahır ve oturma alanı için ayrı ayrı kapı kullanmayı tercih eder. Sağlam kapı kasalarıyla tutturulan dayanıklı kapılar buralarda bulunmaz.

Bu yazlık evlerin yapımları ilk kısımda tarif edilmiş tahta yapılı evlerden daha fazla işçilik gerektirir. Her yıl bu çadırlar buldukları yerden taşınırlar. Kuruldukları yerler kolayca değiştirilemez. Kazandere ve Kızılyurt sınırlarında bu tip yapılar tabii ki ağaç israfına yol açmaktadır. Bütün çadırların kapı kenarlarından ve tavanlarının biçimlerinden de anlaşıldığı gibi asıl köylerindeki gibi kerpiç yapılar bu yazlık evlerde de kullanılmaktadır. Bu yazlık evler burada tarif edilen diğer bütün alaçyq yapılarından bağımsız yapıdadırlar.

KAYNAKÇA

- AŞMARIN, N. J. (1935), *Thesaurus language tschuwaschorum*, Bd. VIII., Čeboksary.
- Azerbaidžansko-ruskij slovar'* (1962), Baku.
- Baškirska-ruskij slovar'* (1958), Moskau.
- CAFEROĞLU, A. (1934), *Uygur Sözlüğü*, İstanbul.
- Chakasso-ruskij slovar* (1956), Moskau.
- DOERFER, G. (1963-65), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (= Yeni Farsça'da Türkçe ve Moğolca Öğeler), Bd. I-II. Bd. Ak. D. Wiss. U. D. Lit. Veröffentlichungen der orientalischen Kommission, Bd. XVI u. XIX., Wiesbaden.
- DŽIKIEV, A. (1957), "Poslenenija i žilišča Turkmenov jugovostočnogo poberež'ja Kaspijskogo morja v XIX-XX vv.", *Sovetskaja Etnografija*, 4, s. 76-90.

- GABAIN, A. V. (1949), "Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken (= En eski Türklerin Yaşamında Bozkır ve Şehir)", *Der Islam*, XXIX, s. 30-62
- GÜNGÖR, K. (1941), *Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*, D.T.C.F. Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü neşriyatı 24. Ankara.
- HAENISCH, E. (1937), *Manghol un nuica tobca'an*: Lp.
- HAENISCH, E. (1939), *Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an* (= Mogolca Sözlük) Lp.
- HAENISCH, E. (1941), *Die geheime Geschichte der Mongolen* (= Moğolların Gizli Tarihi) Lp.
- IONOVA, O.V. (1952), "žilic i chozjajstvenuye postrojki jakutov", *Trudy Institua Etnografii*, XVIII, s. 239-319.
- JAKOVLEV, E.K. (1900), "Etnografičeskij obzor inorodčeskago naselenija doliny Juzgano Eniseja", *Opisanie Minusinskago Muzeja, vyp. IV. Minusinsk. T. 2: Inorodčeskoe naselenije Minusinskago Okruha*.
- JANSKY, H. (1955), *Lehrbuch der türkischen Sprache* (= Türkçe Öğretim Kitabı), Wiesbaden.
- JOKI, A.J. (1953), *Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache* (= Tuva Dili Dizini), *Studia Orientalia* XIX, I. Helsinki.
- Karakalpako-ruskij slovar'* (1958), Moskau.
- KOŞAY, H.Z. (1958), "Yapı ile ilgili Sözcükler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara, s. 199-234.
- KOŞAY, Hamit, AYDIN, O. (1952), *Anadilden Derlemeler II*. Ankara.
- KOŞAY, H.Z., REFET, I. (1932), *Anadilden Derlemeler*.
- LEPECHIN, I. (1768-72; 1795-1814), *Drevnyja zapiski putešestvija po raznym provincijam Rossijskago gosudarstva*, g. I-IV, St. Petersburg.
- MALOV, S.E. (1951), *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti*, Moskau, Leningrad.
- MALOV, S.E. (1952), *Enisejskaja pis'mennost' tjurkov*, Moskau, Leningrad.
- MENGES, K.H. (1963), "Die Sibirischen Türk Sprachen" (= Sibirya Türk Dilleri), *Handbuch der Orientalistik* I, 5. Leiden, Köln, s. 72-138.
- Narody Sibiri. (1956), (Haz. V. M.G. Levin ve L.P. Potapov), Moskau, Leningrad.
- NÉMETH, J. (1953), "Wanderungen des mongolischen Wortes nöküür 'Genosse'" (= Moğolca'daki Nökür ,yoldaş' Kelimesinin Dönüşümleri), *Acta Orientalia* III, s. 1-23
- PEKARSKIJ, E.K. (1958), *Slovar' Jakutskogo jazyka*, Bd. 1-3, Neudruck.
- PLANHOL, X. (1958), *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens*, Bibliothèque archeologique et historique de L'Institut français d'archéologie d'Istanbul, III. Paris.
- POPOV, A. A. (1949), "Starinnaja jakutskaja berestjanaja jurta", *Sbronik Muzeja Antropologii i Etnografii* V., s. 98-106.
- POPOV, A. A. (1961), "Žilišče", *Istoriko-etnografičeskij atlas Sibiri*, Moskau, Leningrad, s. 131-226.
- POPPE, N. (1955), "The Turkish loan words in Middle Mongolian", *Central Asiatic Journal* I, s. 36-42.
- PREOBRAŽENKIJ, A. S. (1910-14), *Etimologičeskij slovar' ruskago jazyka*, Moskau.
- RADLOFF, W. (1893-1911), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* (= Bir Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi), Bd. I-IV, St. Petersburg.

- RADLOFF, W. (1893), *Aus Sibirien* (= Sibirya'dan) Bd. I-II. Lp.
- RESULZADE, M.E. (1951), *Azerbaycan Şairi Nizami*, Ankara.
- RUDENKO, S. J. (1955), *Başkiry*, Moskau, Leningrad.
- Russko-altajskij slovar'* (1964), Moskau.
- Russko-azerbaidžanskij slovar'* (1955), Baku.
- Russko-kazachskij slovar'* (1954), Moskau.
- Russko-kirgizskij slovar'* (1957), Moskau.
- Russko-tatarskij slovar'* (1955-59), Bd. 1-4 Kazan.
- Russko-turkmenskij slovar'* (1956), Moskau.
- SCHWEINITZ, H. H. Graf v. (1906), *In Kleinasien* (= Küçük Asya'da), Berlin.
- ŞEREFEDDİN, M. (1934), "Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası* 4, Istanbul.
- ŠİBAEVA, Ju. A. (1959), "Iz istorii chakasskogo Žilišča", *Krakte soobščeniya Instituta Etnografii*, X, s. 40-53.
- XIII Asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* (1943-57), Bd. I-V. Ankara.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I* (1963), Ankara.
- Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (1939), Bd. I, Istanbul.
- Tuvinsko-russkij slovar'* (1955), Moskau.
- Uzbeksko-russkij slovar'* (1959), Moskau.
- VAJNŠTEJN, S.J. (1961), *Tuvincy-Todžincy*, Moskau.
- VASMER, M. (1955), *Russisches etymologisches Wörterbuch*, (= Etimolojik Rusça Sözlüğü) Bd. II. Heidelberg.
- YALGIN, A.R. (1933), *Cenupta Türkmen Oymakları*, Bd.2, Ankara.